

В. К. Клець

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ЕТНІЧНІ НІМЦІ У БОРОТЬБІ ПРОТИ НІМЕЦЬКО-ФАШИСТСЬКИХ ЗАГАРБНИКІВ НА ОКУПОВАНІЙ ТЕРИТОРІЇ (1941–1944 рр.)

Стаття присвячена участі німців Радянського Союзу у боротьбі проти фашистських загарбників на окупованій території взагалі, України та Дніпропетровської області зокрема. Особливу увагу приділено з'ясуванню причин протистояння німців своїм єдиноплеменникам.

Ключові слова: етнічні німці, окупація, рух Опору, партизанський рух, підпілля, міжетнічні стосунки.

Статья посвящена участию немцев Советского Союза в борьбе против фашистских захватчиков на оккупированной территории вообще, на территории Украины и Днепропетровской области в частности. Особое внимание уделено выяснению причин противостояния немцев своим единоплеменникам.

Ключевые слова: этнические немцы, оккупация, движение Сопротивления, партизанское движение, подполье, межэтнические отношения.

The article researches how the German population of the USSR participated in the struggle against the fascist occupiers on the occupied territories. The author tries to find out reasons of the Soviet Germans who revolted against fascist Germans.

Key words: ethnic Germans, occupation, Opposition Company, Partizan movement, interethnic relations.

З перших днів Великої Вітчизняної війни радянські люди почали боротьбу проти окупантів не тільки на фронті, а й за його лінією. Партизанська боротьба та підпільний рух охопили всю окуповану територію, ця боротьба дійсно була всенародною, інтернаціональною, що є однією з причин визначення війни як Велика Вітчизняна (хоча багато сучасних українських авторів визначають її як «радянсько-німецьку, яку раніше радянські історики називали Великою Вітчизняною»).

Посильну участь у боротьбі в тилу ворога брали й етнічні німці. І це при тому, що:

– по-перше, більша частина з них була вислана у східні райони країни в силу відомих постанов ДКО СРСР;

– по-друге, німці, які перебували в кадрових частинах Червоної Армії, переводилися в тил або знов-таки відправлялися у східні райони;

– по-третє, в умовах німецької окупації вони все ж таки мали особливий статус, користувалися певними привілеями: вони мали більшу зарплатню при рівних умовах з представниками інших національностей, їм видавали спеціальні продовольчі та промтоварні картки, вони мали право на створення загонів самооборони, на створення навчальних закладів, отримували кращі квартири, на них не розповсюджувалися закони, які видавалися для місцевого населення. Як підкреслював М. І. Семиряга, «як правило, серед них вербувалися старости, бургомістри, перекладачі, агенти поліції та гестапо» [35, с. 98–99]. Хоча останній факт не завжди знаходить підтвердження в документах періоду війни. Так, німці займали названі посади, але так само їх займали і представники інших національних груп.

Але немало етнічних німців обрали шлях боротьби проти окупантів, у тому числі і в тилу ворога.

Незважаючи на досить часте цитування фрагменту з книги К. Симонова «Живі та мертві», доречно згадати його ще раз. Це слова начальника штабу 111-ї дивізії Серпіліна про німця-розвідника цієї ж дивізії Гофмана: «Дайте мені сім тисяч таких німців, як він, і я з них дивізію сформую і на чолі її піду воювати з фашистами. І вважаю, що не розкаюсь» [36, с. 499]. Чомусь окремі автори вважають, що дана цитата традиційно використовується не задля «правдивого узагальнення стану справ під час Другої світової війни, а спрямована на реабілітацію ... радянських німців, щоб «підняти їх дух» та підкреслити їх подвійний внесок у Велику Вітчизняну війну: з одного боку – згадка про тих німців, які боролися в Червоній Армії або були партизанами, з іншого – їхня праця в тилу» [41, с. 360]. Але чому ж тут немає «правдивого узагальнення стану справ»? Адже Серпілін говорить так про Гофмана, тому що останнього вимагали усунути з передової у зв'язку з національною належністю. На наш погляд, це спроба не стільки «вибілити» німців, скільки показати всенародний характер війни та те, що німці також не стояли осторонь цієї боротьби. Так, не всі вони включилися до неї, зокрема на окупованій території, але це ж стосується й інших національностей. Тут варто погодитись з дніпропетровськими дослідниками І. А. Шахрайчуком

та М. А. Слободянюком, які вважають, що одна частина населення сприйняла фашистські війська з радістю, з певними надіями, інша частина – вороже, а більшість людей ставились до окупантів на початку війни з пасивним очікуванням. Така неоднозначність пояснювалась тим, що значна частина населення зазнала різних репресій та утисків з боку Радянської влади або була незадоволена існуючим устроєм і сподівалась з приходом німців на зміни до кращого [37, с. 133–134]. Також варто враховувати, що боротьба в тилу потребує від людини певних якостей. Тут вона знаходиться не серед своїх, а серед ворогів, вона не відчуває постійно ліктя тих, хто може її підтримати у важку хвилину.

Чому ж німці вступали у боротьбу проти німців, проти своїх єдиноплемянників, до того ж при відносно сприятливому ставленні до себе? Це не просте питання. Воно пов'язано із загадкою природи самої людини, поясненням її вчинків. «З усіх проблем, з якими стикалися люди в ході історії людства, ймовірно, найбільш заплутаною є загадка природи самої людини. В яких різноманітних напрямках велися пошуки, яке багатство концепцій було висунуто, але ясні та точні відповіді вислизують від нас», – кажуть Ларрі А. Х'елл (доцент психології Державного університету Нью-Йорка, член Американської психологічної асоціації) та Деніел Дж. Зіглер (професор психології і декан Вищої школи в Університеті Вілланова, Пенсильванія) [38, с. 19].

Однією з проблем у даному контексті є питання про те, чи живуть люди в суто особистому, суб'єктивному світі досвіду, і цей світ найрішучіше впливає на їхню поведінку або на їхню поведінку насамперед впливають зовнішні, об'єктивні чинники. Одні дослідники вважають, що першочергове значення має система суб'єктивних еталонів людини і її поведінка завжди буде незрозумілою без посилання на неї. Наприклад, американський психолог Карл Роджерс стверджував: «Внутрішній світ індивідуума, ймовірно, більш суттєво впливає на його поведінку, ніж зовнішні стимули оточуючого середовища» [38, с. 47].

У той же час для інших, до того ж більшості психологів, поведінка людини є значною мірою результатом впливу зовнішніх, об'єктивних чинників. Вони вважають, що, будучи вільними у своєму виборі, і в той же час являючись, «як і решта, складовою частиною соціального світу, ми не в змозі уникнути м'якого або жорсткого впливу оточуючих, здатного схилити «чашу вагів» наших рішень у той чи інший

бік. Більш того, ми далеко не завжди хочемо уникнути впливу з боку тих, хто є мудрим, справедливим та піклується про наш добробут» [23, с. 15]. А Девід Майєрс (професор психології Хоуп-коледжа, штат Мічіган) доповнює: «Ми усі – діти своєї культури та оточуючої дійсності» [28, с. 29]. До того ж, якщо «індивідуалістські західні культури виховують незалежне, відособлене почуття Я», то «колективістські азійські культури ... виховують більш взаємозалежне «соціально пов'язане» почуття свого Я» [28, с. 80].

Німці ж до початку війни вже протягом півтора століття жили в іншому середовищі, яке не могло не впливати на їх мислення, погляди на оточуючий світ. До моменту початку війни з'явилось немало німців, яких можна назвати вже не «російськими», а «радянськими». Вони народилися, виростили, виховувалися в роки Радянської влади, на них певним чином впливала школа, громадські організації. І вони вже себе ідентифікували не за національною, а за громадянською належністю, тобто відчували себе громадянами Радянського Союзу.

Характерним у даному випадку є наступний приклад, який наводиться в документальній повісті про радянського розвідника М. А. Гефта: під час зустрічі М. А. Гефта з В. Бурзі (також німцем), який був направлений до Одеси в якості зв'язкового, відбулася наступна розмова:

«– Скажи, Валерію, велика йде сила? Ти ж все бачив на власні очі!

– Сила величезна. Я ніколи не припускав наявності таких резервів, такої техніки. Розумієш, Миколо, дивишся на все це і **переймаєшся гордістю, що ти руський!**

– Біля самого синього моря сиділи на колоді два німця і пишались своєю російською гордістю! – з гумором сказав Микола.

– А що? В цьому є логіка!» [30, с. 313].

До того ж до початку війни, незважаючи на репресії, складнощі передвоєнного періоду, в країні у представників усіх національних та соціальних груп «зберігався імпульс, заданий Жовтневою революцією» [40, с. 232], тобто популярними були ідеали рівності, інтернаціоналізму та соціальної справедливості, на яких ґрунтувалася соціалістична ідея.

Чому ж окупантам не завжди вдавалося змінити світогляд німецького населення, що склався? Причиною цього є те, що вони намагалися, як кажуть, «отримати все і відразу». Переконані ж у будь-чому люди після атаки, в певній мірі сильною, щоб викликати

деяку реакцію і переконати їх, ще більше зміцнюються у своїй думці. Чарльз Кіслер пояснює це так: «Коли ви атакуєте переконану в чомусь людину і сила атаки не адекватна, ви провокуєте її на більш екстремальну поведінку, спрямовану на захист її колишніх поглядів. У певному розумінні відбувається ескалація її переконаності, оскільки кількість її вчинків, які узгоджуються з її власною думкою, зростає» [28, с. 349].

У чому ж конкретно проявилася участь радянських німців в антифашистському русі у тилу супротивника?

Два німці-учасники антифашистської боротьби були удостоєні звання Героя Радянського Союзу. Це О. В. Герман та Р. О. Клейн.

Олександр Вікторович Герман [3; 25; 26; 29] – один з керівників партизанського руху в Ленінградській, Калінінській та Псковській областях. Він народився у 1915 р. в Петрограді в родині службовця. Закінчив семирічку, потім працював слюсарем, закінчив автобудівний технікум. З листопада 1933 р. він служив у Червоній Армії. В 1937 р. закінчив Орловське бронетанкове училище. Служив у механізованій бригаді.

До початку Великої Вітчизняної війни він навчався на другому курсі Військової академії ім. М. В. Фрунзе у Москві. З липня 1941 р. служив у розвідвідділі штабу Північно-Західного фронту. Вже в перший місяць перебування на фронті він був нагороджений орденом Червоного Прапора, що було не так вже й часто на початку війни. У серпні 1941 р. О. В. Герман був призначений заступником командира 2-ї особливої партизанської бригади з розвідки – спеціального з'єднання, створеного з кадрових військовослужбовців Червоної Армії. У квітні 1942 р. бригада після виконання поставлених завдань вийшла в розташування радянських військ. А з червня 1942 р. майор О. В. Герман очолив 3-ю Ленінградську партизанську бригаду, кістяк якої склали воїни 2-ї особливої бригади. Бригада діяла в окупованих районах Ленінградської, Калінінської та Псковської областей. З червня 1942 р. по вересень 1943 р. бригадою було знищено 9652 солдати супротивника, здійснено 44 аварії залізничних ешелонів з живою силою та технікою ворога, підірваний 31 залізничний міст, розгромлено 17 гарнізонів супротивника, до 70 повітових управлінь. За вміле керівництво бойовими операціями, самовіддану роботу по зростанню партизанських загонів та особисту мужність О. В. Герман був нагороджений орденом Вітчизняної війни 1-го ступеня. В районі дії бригади була популярною пісня, де були такі слова:

«А тепер вже давно
 На Псковщині рідній
 На фашистських громил
 Водить Герман нас в бій...»

Окупанти оцінили голову О. В. Германа у 400 тис. марок, а за доставку його живим додатково обіцяли хутір, дві корови та коня.

6 вересня 1943 р., виводячи бригаду з оточення, Олександр Вікторович Герман загинув поблизу села Житниці Новоржевського району Псковської області. А 2 квітня 1944 р. йому посмертно було присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Роберт Олександрович Клейн [27; 31; 39] брав участь у партизанському русі в Україні. Він народився у 1913 р. в с. Міллер Камшинського району Волгоградської області в родині селян. З 1926 по 1932 р. мешкав у м. Енгельсі Саратовської області. В 1931 р. закінчив автомеханічний технікум, потім працював механіком Красноармійської МТС. З 1932 р. служив у Червоній Армії. Після дворічної служби на Далекому Сході був направлений на навчання до Ульяновської бронетанкової школи, яку закінчив у 1937 р.

З початком Великої Вітчизняної війни старший лейтенант Р. О. Клейн – командир танкової роти на Південно-Західному фронті. За успішно проведену розвідувальну операцію в серпні 1941 р. він був представлений до нагородження орденом Леніна, але нагороду отримати не встиг.

12 вересня 1941 р. в районі м. Остер в бою він був поранений і залишився на полі бою у несвідомому стані. До весни 1942 р. його доглядали місцеві жителі. А потім він влаштувався працювати в колишній МТС у Переяславі, а через деякий час гітлерівці, знаючи, що Р. О. Клейн німець, призначили його на посаду начальника гаража гебітскомісаріату у Переяславі. Там він зібрав надійних людей і створив підпільну групу. У червні 1943 р., знищивши гараж, вони вивели весь автопарк до партизанів. З цього моменту Р. О. Клейн – командир розвідувальної роти, заступник командира 1-ї Української партизанської дивізії, яка діяла в Сумській та Черкаській областях. Дивізія надала велику допомогу наступаючим частинам Червоної Армії при форсуванні Дніпра в районі Черкас. За мужність та героїзм капітан Р. О. Клейн 4 січня 1944 р. був удостоєний звання Героя Радянського Союзу. До кінця війни він продовжував службу в партизанських з'єднаннях. З травня 1945 р. – в запасі. Мешкав у м. Орел, працював на керівних посадах в системі автомобільного транспор-

ту. Р. О. Клейн був нагороджений орденами Леніна, Богдана Хмельницького 3-го ступеня, Вітчизняної війни 1-го ступеня, Трудового Червоного Прапора, медалями.

До числа Героїв Радянського Союзу відносять також Едуарда Ердмана та Миколу Гефта [1, с.341]. Про Е. Ердмана повідомляється в енциклопедії «Німці Росії», де говориться, що він колишній завідуючий відділом райкому комсомолу, воював у партизанському загоні в Пінській області Білоруської РСР [1, с. 341]. Але інших підтверджень про те, що він був Героєм Радянського Союзу, нами не знайдено. Про нього нічого не говориться в найбільш повному виданні про Героїв Радянського Союзу – двотомному біографічному словнику «Герої Радянського Союзу» [5].

Немалий внесок у боротьбу з окупантами зробив Микола Артурович Гефт, який працював за завданням радянського командування в Одесі. Він народився, виріс, навчався і працював до війни, за винятком невеликого періоду, в Одесі.

У вересні 1941 р. його разом із сім'єю вислали в селище Аул Семипалатинської області Казахської РСР. А звідти вже 20 січня 1942 р. його мобілізували до «трудоармії» на будівництво металургійного комбінату в Челябінську. Там він і був завербований органами 4-го управління НКВС УРСР. Він дуже переживав з приводу, що він опинився в тилу. В одному з листів брату М. А. Гефт писав: «Я навіть не можу собі уявити, як з'явлюся на очі своїм друзям після закінчення війни. Мене питають, де ж це ти пропадав, а я вимушений буду відповісти, що перебував у тилу. І соромно мені стане дуже. Тому що не зміг у лавах Радянської Армії взяти участь у знищенні гітлерівських бандитів, зберіг своє життя за рахунок інших» [24, с. 25].

І тому, коли йому запропонували стати розвідником, він відразу ж погодився. 23 червня 1942 р. він написав наступне зобов'язання: «Я, Гефт Микола Артурович, усвідомлюючи свій обов'язок по боротьбі з німецьким фашизмом, даю добровільну згоду працювати по завданню радянської розвідки на окупованій фашистами території моєї Батьківщини і на територіях капіталістичних держав, ворожих до СРСР.

Працюючи по завданню радянської розвідки, я обіцяю, не шкодуючи своїх сил, а якщо буде потрібно – і життя, чесно і добросовісно виконувати покладені на мене зобов'язання і в роботі дотримуватися найсуворішої конспірації.

Мені відомо, що за свідоме невиконання завдань, зраду, а рівно розголошення своїх ділових зв'язків з радянською розвідкою, я буду

оголошений ворогом радянського народу з подальшими наслідками. Микола Гефт» [24, с. 23].

Після цього він був направлений до розвідшколи у м. Енгельс Саратовської області, де став курсантом під прізвиськом «Золотніков». М. А. Гефт серйозно поставився до навчання, намагаючись як можна скоріше включитися до боротьби із ворогом. Це підтверджується оцінками та висновками його викладачів у розвідшколі. Один з них у щоденнику оперативної підготовки Золотнікова зробив наступний запис: «У процесі занять підтвердилась думка про його схильність до розвідувальної роботи і наявність відповідних нахилів до цього. Засвоєння теми відмінне, ставлення до занять у вищій мірі добросовісне та серйозне. Це дає впевненість у його працездатності і показує бажання набути певних знань і навичок для успішної роботи на окупованій території» [24, с. 25].

13 червня 1943 р. М. А. Гефт був закинутий у тил супротивника, ставши одним з 89 резидентів [34, с. 20] (до речі, спірним залишається питання, в якості кого М. А. Гефт був закинутий в Одесу – резидента або зв'язкового). Однією з проблем, з якою зіткнувся М. А. Гефт, було те, що люди, на зв'язок з якими він намагався вийти, або були відсутні в Одесі, або відмовлялись від підпільної роботи. Тому йому довелося організувати роботу із самого початку. І незабаром вона вже стала приносити результати. Красномовніше всього про його роботу говориться в доповіді начальника 4-го Управління НКДБ УРСР про бойову та агентурно-оперативну роботу від 26 липня 1945 р.: «Для ведення розвідувальної та диверсійної роботи у м. Одесі, 4-м Управлінням НКДБ УРСР в червні 1943 р. була викинута на парашутах резидентура «ЗОЛОТНІКОВА».

Завдяки наявності широких зв'язків серед німецьких колоністів та своїй німецькій національності [а також за допомогою батька. – В.К.], «ЗОЛОТНІКОВ» зміг у короткий термін легалізуватись в Одесі, влаштуватись на роботу в буднагляд німецького військового флоту, а згодом стати головним інженером суднобудівного заводу ім. А. Марті в Одесі.

«ЗОЛОТНІКОВ» поповнив резидентуру за рахунок місцевих спеціалістів і робітників і успішно здійснював диверсійно-розвідувальну роботу.

Ця резидентура, під керівництвом «ЗОЛОТНІКОВА», з жовтня 1943 року по квітень 1944 року, здійснила ряд актів саботажу та диверсій, завдяки яким 4 німецьких сторожових судна – «Д-6», «Д-8»;

«Д-9» і «Д-10», буксирний пароплав «Ваграїн» та швидкохідний есмїнець «Р-204» були виведені з ладу і німецьке командування не могло їх використовувати в період евакуації своїх військ із Севастополя та операцій на узбережжі Чорного моря в районі Севастополя та Одеси.

Загалом резидентурою було організовано до 15 аварій на військових суднах супротивника.

Крім того, «ЗОЛОТНИКОВ», використовуючи службове становище, не допустив вивіз німцями цінного заводського обладнання, а також запобіг вибухам двох основних цехів заводу. Особисто звільнив від насильницької евакуації більше 30 кваліфікованих інженерів та близько 200 робітників.

Окрім диверсійної діяльності, «ЗОЛОТНИКОВИМ» через агентуру, яка знаходилась у нього на зв'язку, зібрані великі матеріали розвідувального характеру про режим та діяльність румуно-німецьких окупантів в Одесі, відомості про чисельний склад, озброєння та втрати німецьких охоронних флотилій, які базувалися в портах Чорноморського узбережжя, а також цінні матеріали про зрадників та агентуру сігуранци і гестапо» [34, с. 22–23].

Разом з М. А. Гефтом у групі працювали також Артур Густавович Берндт, Валеріан Еріхович Бурзі та інші німці-одесити.

За роботу в тилу М. А. Гефт був представлений до нагородження орденом Вітчизняної війни 1-го ступеня.

Після звільнення Одеси протягом п'яти днів (10–14 квітня 1944 р.) він виконував обов'язки керівника заводу ім. А. Марті. А потім, після перевірки, в серпні 1944 р. М. А. Гефт очолив диверсійну групу «Авангард», яка діяла в тилу супротивника на території Західної України, Чехословаччини та Польщі. 25 серпня 1944 р., прикриваючи відхід групи, М. А. Гефт та ще три партизани загинули в бою. Посмертно М. А. Гефт був нагороджений медаллю «Партизану Вітчизняної війни» 1-го ступеня, а в 1965 р. – орденом Вітчизняної війни 1-го ступеня.

Мали місце факти участі німців у боротьбі проти окупантів і на території Дніпропетровської області.

Як і в інших окупованих областях, тут антифашистська боротьба набула широкого розмаху. На території області діяв підпільний обком партії, 7 підпільних місткомів, 29 райкомів партії, 32 партизанських загони, 16 підпільних комсомольських та комсомольськомолодіжних, 67 антифашистських, партизанських бойових і диверсійних організацій та груп [32, с. 117; 33, с. 391].

У створенні однієї з бойових груп брала участь Клара Адольфівна Таблер-Новікова. Вона народилась та мешкала у м. Павлограді. З грудня 1941 р. вона працювала в антифашистській організації м. Павлограда, проявивши «себе як одна з найвизначніших та активніших учасниць підпільної антифашистської організації» [11, л. 104]. За завданням командира бойових груп підпілля майора П. О. Кравченка вона вступила на службу до 134-го батальйону української шляхової жандармерії, яка дислокувалась у Павлограді, перекладачем, а незабаром стала начальницею цього формування.

Використовуючи своє перебування на цій посаді, К. А. Таблер-Новікова застерігала учасників підпілля про небезпеку, яка їм загрожувала, постачала учасників організації різноманітними документами, в тому числі і посвідченнями на право носіння та зберігання вогнепальної зброї, організовувала та утримувала конспіративні квартири, зберігала зброю, яка належала підпільній організації, вела широку антифашистську пропаганду серед населення міста і району, по завданню вона викрала в комендатурі німецьку гербову печатку, за допомогою якої фабрикувалися документи, у грудні 1942 р. їй вдалося дістати типографський шрифт, який також використовувався для цієї ж мети.

Весь підлеглий склад у кількості 97 осіб К. А. Таблер-Новікова перетворила за рахунок залучення осіб, направлених керівництвом підпільної організації, забезпечила їх зброєю та боеприпасами. У лютому 1943 р. в Павлограді почалося антифашистське повстання і завдяки цьому повстанню та наступу частин Червоної Армії місто було на декілька днів звільнене від фашистських військ. Активну участь у цьому повстанні взяв загін, сформований К. А. Таблер-Новіковою.

Після повторної окупації міста К. А. Таблер-Новікова пішла з міста, з березня 1943 по 19 січня 1944 р. знаходилася на спецперевірці, а потім повернулася до Павлограда, де працювала завідуючою дитячим садком. За активну участь у діяльності антифашистської організації в м. Павлограді в 1944 р. вона була нагороджена медаллю «Партизану Вітчизняної війни» 2-го ступеня [6, л. 40; 7, л. 104; 8, л. 23; 10, л. 13; 11, л. 104; 19, л. 184]. В 1965 р. її представляли на нагородження медаллю «За бойові заслуги» (при цьому міськом партії пропонував нагородити її орденом Червоної Зірки) [18, л. 35; 19, л. 24; 20, л. 127]. Клара Адольфівна Таблер-Новікова стала прототипом однієї з головних героїнь роману «Вулиці гніву», який розповідає про події військового часу в Павлограді, Марти Карлівни Трауш [4].

У листопаді 1962 р. був затверджений звіт про діяльність антифашистської групи в м. Кривому Розі під керівництвом Домни Самсонівни Конєвої. Доповідь про діяльність цієї групи направлялася для перевірки у відповідні органи ще в лютому 1944 р. [13, л. 1–5]. Але тільки в 1962 р. Криворізький міськком КПУ, а слідом за ним і Дніпропетровський обком КПУ прийняли рішення про затвердження звіту [13, л. 177–178]. Ця група надавала допомогу пораненим солдатам Радянської Армії, тим, хто попав в оточення, ховаючи та забезпечуючи їх документами, продуктами та медичною допомогою, надавала допомогу населенню міста, учасники групи вели пропагандистську роботу серед населення, спрямовану проти окупантів [13, л. 33–36; 17, л. 94].

Всього в групі було 30 осіб. Однією з них була німкеня, мешканка м. Кривого Рогу Невгомонна Емілія Олександрівна. Вона переховувала в своїй квартирі звільнених від полону радянських солдатів, друкувала документи на друкарській машинці для організації, деякий час у неї проживав Ханлар Бабанли, який був направлений організацією і діяв під видом німецького офіцера, у жовтні 1943 р. у неї на квартирі переховувався поранений радянський лейтенант В. І. Дронов, який прорвався на танку у місто [13, л. 5, 34, 178, 233]. Ось його спогади, написані у лютому 1944 р., про той час, коли його переховували в родині Невгомонних: «По суті, квартира Невгомонних була пунктом конспіративної роботи, де збиралися активісти, читалися радянські листівки, номери газети «Правда», що попадалися, і вивчалися підслухані радянські радіопередачі та зведення» [13, л. 143].

Після війни Емілія Олександрівна Невгомонна, як і раніше, мешкала в м. Кривому Розі.

У березні 1990 р. була визнана учасником Дніпродзержинського комсомольсько-молодіжного підпілля Шмідт-Фрібус Людмила Адольфівна [21, л. 1]. Вона була членом Дніпродзержинської підпільної комсомольсько-молодіжної організації, створеної Л. Є. Лук'яною, яка була залишена у місті по завданню міськкому комсомолу. Організація проводила велику роботу в окупованому місті: допомагала пораненим бійцям та командирам Червоної Армії, які опинилися на окупованій території, медикаментами, одягом, харчами, переправляла їх на лівий берег Дніпра для переходу лінії фронту. Взимку 1941–1942 рр. підпільники зірвали збір теплого одягу для німецької армії, розповсюджували листівки, вели агітацію серед на-

селення проти угону молоді до Німеччини. Підпільники придбали радіоприймач, друкарську машинку, дістали бланки паспортів, які заповнювалися та видавалися пораненим радянським військово-службовцям. Організація проводила велику роботу з видання та розповсюдження листівок. З серпня 1941 по березень 1943 р. організацією було видано та розповсюджено до 4500 екземплярів радянських листівок і 2000 карикатур і гасел. Всього підпільники врятували життя 47 військовополоненим і 200 пораненим бійцям і командирам, яким допомогли перейти лінію фронту. Крім того, підпільниками був здійснений ще ряд акцій, спрямованих проти окупантів (зрив пуску промислових об'єктів, псування залізничних рейок і т. ін.) [12, л. 1–2; 32, с. 119–120].

Л. А. Шмідт також була залишена для роботи у підпіллі міськкомом комсомолу. З перших днів окупації вона активно включилася у боротьбу із загарбниками: надавала допомогу пораненим радянським військовослужбовцям, збирала для них медикаменти, перев'язочний матеріал, продукти харчування, брала участь у розповсюдженні листівок. Разом з іншими підпільницями вона організувала дитячий будинок для дітей-сиріт, а згодом добилася постачання дитбудинку продовольством. Влаштувавшись по завданню підпілля працювати в німецький госпіталь, вона встановила зв'язок з радянськими військовополоненими, які там працювали, й у лютому 1943 р. разом з іншими підпільниками організувала їх втечу [12, л. 6, 19 об., 20 об.–21; 21, л. 1–39]. Серед тих, кому Л. А. Шмідт допомогла втекти, був і поет – брат відомого поета С. В. Міхалкова – Михайло Володимирович Міхалков. Про ці події він пише в своїй документальній повісті «Один»: «...На поверсі працювала ще одна дівчина. Звали її Мілітою, вона була медсестрою з вільнонайманих. Ця вродлива дівчина поводила себе безстрашно, надавала мені та іншим ув'язненим сильну допомогу... Тільки після війни я довідався про те, що Фрібус Людмила Адольфівна, вона ж Міліта Шмідт, була активним учасником дніпродзержинського комсомольського підпілля і також готувала нашу втечу... за прямою вказівкою керівника цього підпілля Ліди Лук'янової... Тільки після війни я довідався, що Дмитро Цвинтарний [ще один з військовополонених, який втік разом з М. Міхалковим] після втечі переховувався у медсестри Міліти Шмідт, а її мати, Савіна Зінаїда Миколаївна, на горіщі дитячого будинку, де вона працювала поваром, на прохання Ліди Лук'янової також переховувала п'ятьох з нашої групи, що втекли» [2, с. 141, 146–147]. А в 1990 р.

М. В. Міхалков писав у Дніпропетровський обком партії: «Якщо Вам необхідне підтвердження деяких фактів та подій, пов'язаних з війною, саме від мене, то найбільш переконливе підтвердження – це уривок з моєї документальної книги «Один». Я підтверджую, що Людмила Шмідт працювала тоді вільнонайманою в німецькому госпіталі. Вона була людиною честі й обов'язку, і була залишена в Дніпродзержинську для підпільної роботи. Я сам був свідком, як вона чим могла допомагала ув'язненим, які працювали під наглядом у госпіталі. Про її підпільну роботу вже після війни мені розповідала Лук'янова. Л. Шмідт проходить по її комсомольському звіту... Мій уривок-нарис був перевірений КДБ» [21, л. 13].

Дане листування було викликане тим, що відразу ж після війни Л. Шмідт не була визнана учасницею підпілля, хоча у звіті керівника підпілля вона названа декілька разів під прізвищем Синякова (Синькова) – за прізвищем її першого чоловіка, який загинув на війні [12, л. 6, 19 об., 21]. Причину цього вже в 1990 р. пояснює керівник підпілля Л. Є. Лук'янова: «Я... підтверджую, що Шмідт Л. А. брала участь у підпільній комсомольській організації в роки Великої Вітчизняної війни в 1941–1943 рр. в Дніпродзержинську. Вона знаходилась у списку підпільників, а при перевірці затвердження нашої роботи в роки Великої Вітчизняної війни на бюро обкому ЛКСМУ було доручено інструктору обкому ЛКСМУ тов. Сафронівій Людмилі узгодити і перевірити матеріал на бюро та уточнити дещо, яка пішла в органи НКВС і там Шмідт викреслили. Ми стали з'ясовувати причину, була відповідь: тому що вона німкеня» [21, л. 4].

У результаті Л. А. Шмідт 31 травня 1944 р. була заарештована і Особливою нарадою НКВС СРСР 16 грудня 1944 р. була обвинувачена в тому, що в період окупації добровільно зареєструвалась у німецьких властей як «фольксдойче», за що була засуджена на 5 років ув'язнення в Чорногорському спецтаборі МВС, після чого її ще на 7 років позбавили права приїзду до колишнього місця мешкання [21, л. 21 об., 22]. Тільки у 1989 р. Л. А. Шмідт була реабілітована, а через рік їй вдалося добитися визнання її участі в діяльності підпільної організації.

Серед інших учасників антифашистської боротьби в Дніпропетровській області слід назвати також Браура Григорія Федоровича – збройного майстра партизанського загону під керівництвом І. І. Демченка, який діяв у Котовському районі, схопленого німецькими карателями і розстріляного в 1943 р. [14, л. 14; 15, л. 23; 16, л. 13].

У довідці про національність підпільників Дніпропетровської області, затвердженій відразу ж після війни, говориться тільки про одного німця [9, л. 94] (ймовірно, це К. А. Таблер-Новікова). В той же час у результаті архівних пошуків з'являються і нові прізвища. Але є ще немало підпільників, чия національну належність ще не вдалося встановити або вона викликає сумніви (Ю. Клейн, Ю. К. Ройше, Н. В. Елерт, родина Гук, В. Я. Гемс, А. Кресс, З. П. Гергарт, В. С. Міллер, П. Міллер та ін.). Причиною цього є в першу чергу недоступність документів перевірки діяльності партизанських загонів і підпільних організацій. Хотілося б сподіватись, що ситуація колись зміниться і список німців-учасників антифашистської боротьби буде доповнений.

Можна ще сказати і про так званий пасивний опір радянських німців окупантам. Так, нам попалася фільтраційна справа Ейсфельда Петра Павловича [22], уродженця с. Йозефсталь Дніпропетровської області. З 1929 р. він служив у Червоній Армії, займаючи до початку війни посаду помічника начальника штабу 445 стрілецького полку 140 стрілецької дивізії 6 армії. Будучи пораненим, 9 липня 1941 р. він потрапив у полон. За його переміщеннями у полоні можна скласти цілу карту німецьких таборів (Шепетовка, Луцьк, Рівне, Холм, Первомайськ, Білопілля, Варшава, Ковель, Франкфурт-на-Одері, Тайплиць, Берлін, Мюнхен). У полоні він проживав під своїм прізвищем. Окупанти знали про його національну належність, вже у серпні 1941 р. йому пропонували вступити до німецької армії, але він відмовився. Він не бажав переходити на бік супротивника. Навіть в умовах таборів він намагався чинити опір: у березні 1943 р., знаходячись в таборі у Ковелі, він відібрав пістолета у одного з охоронців і викинув його за межі табору, за що був відправлений до штрафної команди [22, л. 3]. На жаль, невідома подальша доля цієї людини.

Таким чином, можна сказати, що радянські німці не залишилися осторонь від боротьби проти спільного ворога в роки війни. Ця боротьба велася на різних фронтах, у тому числі і в тилу супротивника. Усі вони боролися не стільки проти своїх єдиноплеменників, скільки проти загальної небезпеки – проти фашизму. І зробили певний внесок у цю боротьбу.

Бібліографічні посилання

1. *Айсфельд А. Великая Отечественная война 1941–1945 / А. Айсфельд // Немцы России: энциклопедия / Редкол.: В. Карев (пред-ль) и др. – М., 1999. – Т.1: А–И. – С. 337–342.*

2. Андронов [Михалков] М. Один: Отрывки из документальной повести / М. Андронов [Михалков] // Москва. – 1977. – № 9. – С. 141, 146–147.

3. Буров А.В. Твои герои, Ленинград / А. В. Буров. – 2-е изд., доп. – Л., 1970. – С. 570, 616.

4. Былинов А.И. Улицы гнева: Роман, рассказы / А. И. Былинов. – М., 1986.

5. Герои Советского Союза: Краткий биографический словарь: в 2-х т. / Редкол.: И. Н. Шкадов (пред-ль) и др. – М., 1987–1988.

6. Державний архів Дніпропетровської області. – Ф. 19, оп. 8, спр. 1.

7. Там само. – Спр. 3.

8. Там само. – Спр. 4.

9. Там само. – Спр. 7.

10. Там само. – Спр. 38.

11. Там само. – Спр. 43.

12. Там само. – Спр. 94.

13. Там само. – Спр. 238.

14. Там само. – Спр. 277.

15. Там само. – Спр. 279.

16. Там само. – Спр. 306.

17. Там само. – Спр. 307.

18. Там само. – Спр. 373.

19. Там само. – Спр. 379.

20. Там само. – Спр. 380.

21. Там само. – Спр. 438.

22. Там само. – Ф. 6478, оп. 1, спр. 110084.

23. Зимбардо Ф. Социальное влияние / Ф. Зимбардо, М. Ляйппе. – СПб., 2000. – (Серия «Мастера психологии»).

24. Кава В. Герой, позбавлений Золотої Зірки / В. Кава, В. Попик // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ: Науково-публіцистичний журнал. – 1994. – №1. – С. 25.

25. Киселев В. Командир партизанской бригады / В. Киселев // Герои огненных лет (Очерки о москвичах – Героях Советского Союза) / Ред.кол.: А. М. Сеницын (отв.ред.) и др. – М., 1984. – Кн. 7. – С. 279–284.

26. Клец В. К. Герман А. В. / В. К. Клец // Немцы России: энциклопедия / Редкол.: В. Карев (пред-ль) и др. – М., 1999. – Т. 1: А–И. – С. 529.

27. Клец В. К. Клейн Р. А. / В. К. Клец // Немцы России: энциклопедия / Редкол.: В. Карев (пред-ль) и др. – М., 2004. – Т. 2: К–О. – С. 107.

28. Майерс Д. Социальная психология / Д. Майерс. – СПб., 1999. – (Серия «Мастера психологии»).

29. Масолов Н. Легендами овеванный / Н. Масолов // Люди легенд / Сост.: В. Павлов, Н. Полтораков, И. Селищев. – М., 1965. – Вып.1. – С. 256–179.

30. Михайлов В. С. Повесть о чекисте / В. С. Михайлов. – М., 1965.

31. *Найден С. П.* Когда Родина призвала (О героях партизанах) / С. П. Найден // Герои – освободители Черкасщины / Сост.: А. А. Березовский, А. Н. Зудина. – Д., 1975.

32. Очерки истории Днепропетровской областной комсомольской организации / Авт. кол.: К. И. Позняков (рук-ль) и др. – К., 1987.

33. Очерки истории Днепропетровской областной партийной организации / Редкол.: И. В. Васильев (пред-ль) и др. – Д., 1979.

34. Підсумкова доповідь про бойову й агентурно-оперативну роботу 4-го Управління НКДБ УРСР в 1941–1945 рр. // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ: Науково-публіцистичний журнал. – 1995. – № 1/2. – С. 20.

35. *Семиряга М. И.* Тюремная империя нацизма и ее крах / М. И. Семиряга. – М., 1991.

36. *Симонов К. М.* Живые и мертвые : роман в 3-х кн. / К. М. Симонов. – М., 1989. – Кн. 2: Солдатами не рождаются.

37. *Слободянюк М. А.* Рух Опору на Дніпропетровщині в роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945) / М. А. Слободянюк, І. А. Шахрайчук. – Д., 2004.

38. *Хьелл Л.* Теории личности (Основные положения, исследования и применение) / Л. Хьелл, Д. Зиглер. – СПб., 1999.

39. *Эвентов А.* Роберт Клейн – сын России / А. Эвентов // Люди легенд. – С. 518–528.

40. *Язьков Е. Ф.* История стран Европы и Америки в новейшее время (1918–1945): Курс лекций / Е. Ф. Язьков. – М., 1998.

41. *Buchsweiler M.* Volksdeutsche in der Ukraine am Vorabend und Beginn des Zweiten Weltkriegs – ein Fall doppelter Loyalität? / M. Buchsweiler. – Gerlingen, 1984.

Надійшла до редколегії 05.01.10

